

*Комісаренко В. Д.,**аспірант кафедри цивільного права та процесу**Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова**ORCID ID: 0000-0002-4905-0290*

ПОНЯТТЯ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ БАТЬКІВ ТА ДІТЕЙ У ЗАКОНОДАВСТВІ ТА ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ УКРАЇНИ

Анотація. Статтю присвячено особистим немайновим правам батьків та дітей у законодавстві та правовій доктрині України. Наголошено, що особисті немайнові права батьків та дітей носять універсальний характер і з позицій публічно-правового регулювання належать до основних прав людини. Чільне місце серед них займають права та обов'язки батьків та дітей. В основу особистих немайнових прав батьків та дітей покладено одні й ті самі блага, спрямовані на забезпечення гідного існування людини; при цьому батьки та діти виступають як взаємодоповнюючі елементи цих суспільних відносин. Особисті немайнові права у цілому, як і права батьків та дітей, необхідно розглядати як суб'єктивні цивільні права. Ці права становлять певну органічну сукупність (групується навколо певних благ) та, відповідно, здійснюються комплексно. Вони належать одночасно кожному з членів сім'ї, тобто в ідеалі матері, батьку та дитині (дітям), але у процесі їх здійснення має місце множинність учасників відносин. Правовідносини батьків і дітей за суб'єктною ознакою значно відрізняються від подружнього правовідношення, водночас особисті немайнові права батьків та дітей органічно взаємопов'язані з особистим немайновим правом на сім'ю. Право на сім'ю у його співвідношенні з особистими немайновими правами батьків та дітей складається з таких взаємопов'язаних між собою рівнів: по-перше, рівня організаційних відносин, по-друге, рівня інформаційних відносин, по-третє, рівня захисних та представницьких правовідносин між батьками та дітьми, які впливають зі здійснення права на сім'ю. Запропоновано зміни до диспозиції ч. 3 ст. 4 СК України щодо того, що кожна особа має право на проживання, виховання, спілкування та догляд у сім'ї, забезпечення здійснення її права на батьківство або материнство.

Ключові слова: батьки, дитина, особисті немайнові права, виховання, спілкування, право на сім'ю.

Постановка проблеми. Пріоритетним напрямом розвитку українського законодавства є регулювання, охорона та захист особистих немайнових прав фізичної особи. Чільне місце серед них займають права та обов'язки батьків та дітей. Поняття та особливості здійснення особистих немайнових прав батьків та дітей, виконання покладених на них обов'язків перебувають у центрі уваги сучасних науковців та практиків. Здійснення немайнових прав батьків та дітей у частині взаємного спілкування, виховного впливу батьків гарантує збереження культури народу, національної ідентичності та самобутності через передачу від покоління до покоління відповідних цінностей та звичаїв.

Правове регулювання особистих немайнових прав батьків та дітей знаходить своє втілення у цивільному та сімейному законодавстві, а окремі правові норми присутні в інших галузях права, таких як трудове, медичне, адміністративне. Трива-

лий час можливості правової охорони та захисту немайнових прав батьків та дітей знаходили своє втілення лише у відшкодуванні моральної шкоди, і, відповідно, цивілістичні та сімейно-правові дослідження залишали інші можливі прояви взаємних прав та обов'язків у цій сфері без належної уваги. Із часом окрему увагу питання здійснення права на виховання, проживання у родині та особистого догляду знаходять своє відображення на рівні науково-теоретичних досліджень.

Сьогодні на етапі рекодифікації приватного права в Україні питання особистих немайнових прав батьків та дітей займають важливе місце у правовій теорії та практиці. Основи для української рекодифікації – зближення правових механізмів ЦК України з підходами регулювання відносин у праві Європейського Союзу та підтримка одноманітності регулювання цивільних відносин [1]. У цьому контексті є корисною практика сусідніх європейських держав, які ментально та історично є близькими для правової системи України. Розділ про фізичних осіб пропонується доповнити двома напрямками регулювання: сімейні відносини та особисті немайнові права, що також було б логічним і містило б комплексне регулювання правового становища цих суб'єктів.

Питанням дослідження особистих немайнових прав батьків та дітей останнім часом було присвячено праці відомих вітчизняних науковців: В.І. Борисової, В.А. Ватраса, М.М. Дякович, І.В. Жилнкової, О.М. Калітенко, Т.М. Кійко, Л.В. Красицької, Н.М. Крестовської, В.П. Мироненко, О.О. Пунди та ін.

Праці названих учених стали вагомим внеском у розвиток проблеми правового регулювання, здійснення та захисту особистих немайнових прав фізичної особи та ґрунтовним науковим фундаментом для проведення подальших наукових досліджень у цій галузі, важливим кроком на шляху вдосконалення законодавства та забезпечення повноцінної реалізації фізичною особою особистих немайнових прав, у тому числі захисту особистих немайнових прав батьків та дітей.

Мета статті – аналіз теоретичних та законодавчих конструкцій, пов'язаних з поняттям особистих немайнових прав батьків та дітей у законодавстві та правовій доктрині України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конституція України закріплює низку прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. Частина цих конституційних засад визначає правове становище батьків та дітей. До числа таких положень відносяться принципи свободи і рівності у гідності та правах (ст. 21); право на вільний розвиток своєї особистості (ст. 23); невід'ємність права на життя (ст. 27); право на повагу до гідності (ст. 28); заборону втручання в особисте і сімейне життя (ст. 32); право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48); право на охорону здоров'я, медичну допомогу

та медичне страхування (ст. 49); право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50). Також у тексті Конституції України знайшов своє відображення важливий принцип, що визначає правове положення дитини, – принцип рівності прав дітей, відповідно до якого «... діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним» (ст. 52).

Із позицій конституційно-правової теорії всі зазначені особисті права відносяться до категорії основних прав людини. Зазначене має велике значення з огляду на те, що особисті немайнові права батьків та дітей як правове явище носять універсальний характер і з позицій публічно-правового регулювання належать до основних прав людини. Водночас із приватноправового погляду такі права є втіленням широко відомої сьогодні правової інституції особистих немайнових прав.

Загальновизнаною у світовій практиці є оцінка ефективності діяльності держави залежно від стану дотримання в країні особистих немайнових прав фізичної особи, зокрема особистих немайнових прав батьків та дітей. Тому сьогодні є зрозумілим, що одним із пріоритетних напрямів розвитку українського законодавства є регулювання, охорона та захист названих прав.

Основні права і свободи людини є природними, вони не подаровані людині державою, а належать кожному від народження. Саме факт народження дитини (її усиновлення) перетворює жінку та чоловіка (як подружжя, так і осіб, які фактично проживають) на батьків як особливого суб'єкта правових відносин. Соціальним призначенням сімейного життя та шлюбу є продовження роду. Завдяки юридичному факту народження дитини (усиновлення) виникає такий блок сімейних правовідносин, як батьківські правовідносини [2, с. 192]. Безспірно, що зазначена позиція є домінуючою у сучасному розумінні правовідносин між батьками та дітьми. Це цілком стосується й прав та обов'язків батьків і дітей. Вони є невід'ємними і такими, що не підлягають відчуженню. Ці принципи, закріплені у багатьох міжнародно-правових актах, таких як Конвенція ООН про права дитини 1989 р., двох факультативних протоколах Конвенції – про участь дітей у збройних конфліктах і про торгівлю дітьми, дитячу проституцію і дитячої порнографію та інших універсальних і спеціальних міжнародних документах, нині отримують своє втілення в конституціях і конституційних актах більшості держав світу включно з Україною і знаходять своє відображення у вітчизняному конституціоналізмі.

Отже, підставою виникнення прав та обов'язків матері, батька та дитини (батьківських правовідносин) є походження дитини від цих матері та батька, засвідчене у порядку, встановленому законом. Батьківські правовідносини – це особисті немайнові та майнові права та обов'язки батьків і дітей, що виникають на підставі державної реєстрації батьківства (материнства) навіть, в окремих випадках, за відсутності кровного споріднення [3]. У рамках цього виду правовідносин існує дві сторони – батьки і діти як суб'єкти сімейного права. Правовідносини батьків і дітей за суб'єктною ознакою значно відрізняються від подружнього правовідношення. Зрозуміло, що подружжя може бути суб'єктом такого правовідношення, однак у ньому жінка і чоловік виступають не як подружжя, тобто особи, що перебувають у зареєстрованому шлюбі, а як батьки.

Наголосимо, що правовідносини батьків і дітей прямо не залежать від наявності чи відсутності у жінки та чоловіка статусу подружжя. Вирішальним для їх виникнення є абсолютно інший юридичний факт, яким є не реєстрація шлюбу, а народження дитини (при цьому спосіб народження значення для виникнення правовідносин батьківства не має значення). Можливим є і варіант, у якому лише один із суб'єктів подружнього правовідношення перебуватиме у відносинах батьківства стосовно власної дитини. Також можливе існування правовідносин батьків і дітей без наявності подружніх правовідносин, тобто без інституту шлюбу. Зазначене вище прямо свідчить про принципову відмінність батьківського правовідношення від подружнього, що дає можливість вести мову про специфіку таких суб'єктів сімейного права, як батьки та діти. Як слушно свого часу підкреслив Є.М. Ворожейкін, подружжя як суб'єкти подружнього правовідношення й батьки як суб'єкти батьківського правовідношення далеко не завжди співпадають в одних і тих самих особах [4, с. 166].

Такий підхід є важливим і в тому сенсі, що сьогодні концепція особистих прав людини повинна знаходити своє втілення на рівні деталізованих правових приписів саме у системі приватного права (і першочергово – права цивільного та сімейного).

Сучасне законодавство радикально розширило сферу правового впливу у частині регулювання благ нематеріального характеру як об'єктів цивільних прав. У ст. 177 ЦК України до видів об'єктів цивільних прав віднесено нематеріальні блага. Зокрема, особистими немайновими благами, які охороняються цивільним законодавством, є: здоров'я, життя, честь і ділова репутація, ім'я (найменування) та інші (ч. 1 ст. 201 ЦК України) [5].

Цивільний кодекс України встановлює, що цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їхніх учасників (ч. 1 ст. 1 ЦК України) [5].

Сімейний кодекс України серед інших завдань виділяє визначення особистих немайнових та майнових прав і обов'язків подружжя, підстави виникнення, зміст особистих немайнових і майнових прав та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів (ч. 1 ст. 1 СК України) [6].

Ці законодавчі акти чітко визначають, що сьогодні значним прогресом відзначається рівень правового регулювання особистих немайнових відносин. Проте ще донедавна коло особистих немайнових відносин у межах предметів правового регулювання цивільного та сімейного права було досить обмеженим.

У змісті ЦК України питанням особистих немайнових прав фізичної особи приділяє увагу окрема Книга друга закону («Особисті немайнові права фізичної особи»). Своєю чергою, СК України регулює особисті немайнові права та обов'язки подружжя (гл. 6 СК України), окремо – особисті немайнові права й обов'язки батьків та дітей (гл. 13 СК України) і особисті немайнові права та обов'язки інших членів сім'ї та родичів (гл. 21 СК України) [6].

В основу особистих немайнових прав батьків та дітей покладено одні й ті самі блага, спрямовані на забезпечення гідного існування людини, при цьому батьки та діти виступають як взаємодоповнюючі елементи цих суспільних відносин.

Особисті немайнові права у цілому та права батьків та дітей зокрема потрібно розглядати як суб'єктивні цивільні права виходячи при цьому із таких міркувань. Визнаючи особисті немайнові права елементами правоздатності, необхідно було б дійти також висновку, що вони можуть бути і не реалізовані в конкретних правовідносинах, оскільки правоздатність – це ще не само суб'єктивне право, а лише абстрактна передумова праволодіння. Прихильники підходу, за яким за особистим немайновим благом визнаються лише якості об'єкта правового захисту, а не об'єкта суб'єктивного права, виходять із неможливості юридичного регулювання відносин із приводу таких благ. Недоліком же даної концепції є те, що, визнаючи неможливість правового регулювання відносин щодо особистих немайнових благ, вона виключає і можливість існування суб'єктивного права на них як охоронного юридичного засобу. Більше того, визнання за особистими немайновими правами якості суб'єктивного цивільного права домінує в науково-навчальній літературі [7, с. 727] і відповідає чинному законодавству, зокрема ст. 1, Книзі другій ЦК України. Це досить часто набуває іншого практичного прояву і полягає у відповіді на питання щодо принципової можливості регулювання значної маси сімейно-правових відносин через істотний вплив на них норм моралі, традицій та звичаїв. Зрозуміло, що сфера особистих немайнових прав батьків та дітей також органічно пов'язана з іншими соціальними регуляторами, але це не змінює сутності цих прав як прав суб'єктивних.

Разом із тим, указуючи на переважаюче визнання за особистими немайновими правами якості суб'єктивних цивільних прав, слід зазначити, що науковці дещо по-різному підходять щодо окреслення кола їхніх характерних ознак та з'ясування змісту таких прав.

На легальному рівні ознаки особистих немайнових прав закріплено у ст. 269 ЦК України. Серед них варто виділити такі: особисті немайнові права належать кожній фізичній особі від народження або за законом; особисті немайнові права фізичної особи не мають економічного змісту; особисті немайнові права тісно пов'язані з фізичною особою; фізична особа не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути позбавлена цих прав; особистими немайновими правами фізична особа володіє довічно.

Аналіз даної законодавчої норми у контексті особистих немайнових прав батьків та дітей дає підстави говорити про такі їхні ознаки з певними особливостями, зумовленими специфікою самих відносин:

– дані права становлять певну *органічну сукупність* (групується навколо певних благ) та, відповідно, *здійснюються комплексно*. Вони належать одночасно кожному члену сім'ї, тобто в ідеалі – матері, батьку та дитині (дітям), але у процесі їх здійснення має місце *множинність* учасників відносин;

– окремі особисті немайнові права батьків та дітей мають різні часові проміжки їх здійснення (наприклад, хоча особі довічно належить право на ім'я, батьки зобов'язані зареєструвати дитину та визначити її ім'я невідкладно, але не пізніше одного місяця від дня народження дитини в органі державної реєстрації актів цивільного стану, відповідно до ч. 1 ст. 144 СК України);

– досягнення повноліття або емансипація дітей не скасовують цих прав, вони їх лише видозмінюють певним чином. Наприклад, батьки мають право на спілкування та участь у вихо-

ванні своїх онуків, а тому їхні діти зобов'язані забезпечити здійснення цього права з дотриманням вимог законодавства;

– особисті немайнові права батьків та дітей належить батькам та дітям за законом; це означає, що підставою його виникнення є юридичний факт (подія або дія), передбачена законом. Таким юридичним фактом є народження дитини. Тобто особисті немайнові права батьків та дітей, як і переважна більшість інших особистих немайнових прав, виникають в особі з моменту народження, хоча на окрему увагу заслуговує і концепція виникнення права на життя та всіх пов'язаних із цим немайнових прав із часу запліднення або формування плоду майбутньої людини, наприклад право на життя, здоров'я, свободу та особисту недоторканність, ім'я (найменування) тощо. Однак окремі види особистих немайнових прав можуть виникати в осіб і з іншого моменту, передбаченого законом, наприклад права, пов'язані з отриманням медичної допомоги;

– особисті немайнові права батьків та дітей є немайновими; це означає, що в них відсутній майновий (економічний) зміст, тобто фактично неможливо визначити вартість цього права, а відповідно, і блага, що є його об'єктом, у грошовому еквіваленті. Водночас необхідно враховувати, що особисті немайнові права батьків та дітей у процесі їх здійснення вимагають матеріальних витрат (наприклад, внесення батьками плати за навчання у гуртках, секціях тощо);

– особисті немайнові права батьків та дітей є особистісними; це означає, що за загальним правилом вони не можуть бути відчужені (як примусово, так і добровільно, як постійно, так і тимчасово) від особи – носія цих прав та/або передані іншим особам. Хоча саме у цій частині особисті немайнові права батьків та дітей також мають особливість. Як уже було нами наголошено, ці права виникають незалежно від факту генетичного походження між батьками (одним із них) та дитиною. Права виникають у силу закону, після здійснення реєстрації народження та батьківства (материнства) дитини. Тобто правовий зв'язок між батьками та дітьми може зазнати певних змін. Йдеться про особливий правовий порядок – позбавлення батьківських прав, коли між дитиною та батьками (одним із них) більша частина прав та обов'язків припиняється в силу прийняття рішення про позбавлення батьківських прав. На цей правовий аспект також указує і СК України, який підкреслює неможливість здійснення односторонньої відмови батьків від дитини.

Особистим немайновим правам і обов'язкам батьків та дітей присвячено Главу 13 СК України. Проте одразу варто наголосити, що ні в СК України, ні в іншому нормативно-правовому акті не міститься визначення батьківських прав. Ураховуючи структуру даної глави, слід зазначити, що батьківські права розглядаються у невід'ємному взаємозв'язку з батьківськими обов'язками. Більше того, більшість батьківських прав окремо не визначається, а виводиться крізь призму обов'язків [8]. Навіть такі юридичні факти, як розірвання шлюбу між батьками, їх окреме від дитини проживання, не повинні впливати на обсяг їхніх прав та звільняти їх від виконання обов'язків. Це положення законодавчо визначено, але на практиці досягти такої рівності буває просто неможливо, що зумовлено об'єктивними обставинами: той із батьків, хто проживає з дитиною, завжди матиме більше часу для спілкування з нею, може здійснювати більший вплив на її виховання тощо. Окрім того, обсяг професійного навантаження також є різним, оскільки діяльність одного з батьків може бути пов'язана з постійними та три-

валими відрадженьми, тривалим робочим часом тощо. Слід зазначити також те, що не завжди відносини батьків і дітей є врівноваженими з погляду права, оскільки не завжди права та обов'язки батьків відповідають права та обов'язки дітей. Зокрема, за ч. 4 ст. 150 СК батьки зобов'язані поважати свою дитину, але дитина не має такого обов'язку [9].

Особисті немайнові права батьків та дітей органічно взаємопов'язані з особистим немайновим правом на сім'ю. Серед особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи, у ЦК України зазначене право на сім'ю (ст. 291 ЦК України) [5]. Також право особи на сім'ю визначено й у СК України (ст. 4 СК України), де зазначено, що право на створення сім'ї має особа, яка досягла шлюбного віку [6]. Правове регулювання права фізичної особи на сім'ю у цивільному законодавстві обмежується вказівками, що вона має право на сім'ю незалежно від віку та стану здоров'я; також наголошено на неможливості розлучення із сім'єю проти волі особи, крім випадків, визначених у законодавстві. У ЦК України закріплено також право особи на підтримання зв'язків із членами своєї сім'ї та родичами незалежно від того, де вона перебуває. Зміст диспозиції цієї правової норми завершується заборонаю втручання у сімейне життя фізичної особи, крім випадків, що передбачені Конституцією України.

Відповідно до СК України, в окремих випадках на створення сім'ї має право особа, яка хоча й не досягла шлюбного віку, але це право їй надано за рішенням суду. Право на сім'ю має також особа, що народила дитину, незалежно від віку. До числа внутрішніх елементів права на сім'ю належить і право на проживання у сім'ї, а також гарантія щодо можливої ізоляції особи від сім'ї у примусовому порядку лише у випадках і в порядку, встановленому законом. Органічним елементом права на сім'ю, відповідно до ст. 4 СК України, є право на повагу до свого сімейного життя.

Норми вітчизняного сімейного та цивільного законодавства побудовані з урахуванням чинних міжнародно-правових вимог. Наприклад, право на сім'ю як самостійне особисте право передбачено у ст. 8 Європейської конвенції про захист прав та основних свобод, зокрема це право кожної людини на повагу до її особистого та сімейного життя (ст. 8 Конвенції) [10].

Закріплення права особи на сім'ю знаходимо й у положеннях Загальної декларації прав людини, де у ст. 16 зазначено, що чоловік та жінка, які досягли повноліття, мають право без будь-яких обмежень за ознаками раси, національності або віросповідання засновувати сім'ю [11].

Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок указує, що держави-учасниці вживають усіх можливих заходів, щоб сімейне виховання забезпечувало правильне розуміння материнства як соціальної функції і визнання спільної відповідальності чоловіка і жінки за виховання та розвиток своїх дітей за умови, що в усіх випадках інтереси дитини є панівними. У багатьох міжнародно-правових актах право на сім'ю органічно поєднане з правом особи на шлюб.

Таким чином, аналіз міжнародно-правових актів доводить, що суттєвим елементом права на сім'ю виступають права батьків та дітей; підкреслюється, що створення сім'ї спрямоване на продовження людського роду, народження та виховання дітей. Із подібних засад виходять і положення основних християнських конфесій. «Відомо, що за велінням природи і Бога це право і обов'язок виховувати нащадків належить у першу чергу

тим, хто шляхом породження почав справу природи і кому заборонено залишати його не завершеним». Іоанн Павло II зазначає, що «місія» виховання нащадків є для батьків «природним правом, оскільки вони дали дітям життя» [12].

У національному законодавстві дещо більше питанням органічного взаємозв'язку між правом на сім'ю та правами батьків і дітей приділено положення ст. 3 СК України. Зокрема, там підкреслено, що подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно (вказівка на необхідність догляду за дітьми) та те, що дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає (вказівка на права дитини на утримання, спілкування, проживання у сім'ї, що в ідеалі означає – разом із батьками).

В основу сім'ї покладено схему відносин між спорідненими особами і спорідненими найперше внаслідок спільного біолого-генетичного походження. Наприклад, у рішенні Європейського суду з прав людини, ухваленому 19 лютого 1996 р. у справі «Гуль проти Швейцарії» було вказано, що від моменту народження дитини між нею та батьками виникає зв'язок, який визначається як «сімейне життя» і не може бути розірваний, окрім як за виняткових обставин [13]. Окрім того, у класичній праці, що була покладена в основу всього марксистського вчення, можна побачити тенденцію до оцінки сім'ї та шлюбу як таких соціальних благ, що за своїм походженням та природою є благами забезпечення природного благополуччя людини.

У соціологічному розумінні сім'я – це союз осіб, заснований на шлюбі, спорідненості, прийнятті дітей на виховання, що відзначається спільністю життя, інтересів, взаємним піклуванням. У сімейному союзі втілюються моральні, психологічні, фізіологічні та господарсько-побутові зв'язки між невеликим колом осіб, породжені спільністю їхнього життя та інтересів [14]. Проте й у цьому разі зазначається, що особливе положення серед юридичних фактів посідає споріднення, яке має універсальний характер. Спорідненість – це кровний зв'язок осіб, що походять один від одного або від спільного предка. Спорідненість – це біологічне поняття, якщо розглядати його як природне походження людини, як кровну єдність. Але спорідненості у біологічному сенсі держава у своїх правових нормах може надати правовий характер [15, с. 55].

Тобто право на сім'ю у його співвідношенні з особистими немайновими правами батьків та дітей складається з таких взаємопов'язаних між собою рівнів: по-перше, це рівень *організаційних відносин* (право на сім'ю є передумовою виникнення особистих немайнових прав батьків та дітей. Йдеться про укладення шлюбу між подружжям для майбутнього народження та виховання дітей, здійснення процедури усиновлення дитини, народження дитини матір'ю); по-друге, це рівень *інформаційних відносин* (безпосередньо пов'язані із сімейним вихованням, проживанням, спілкуванням та доглядом між батьками та дітьми); по-третє, це рівень захисних та представницьких правовідносин між батьками та дітьми, які впливають зі здійснення права на сім'ю. У разі здійснення суб'єктивних прав батьків та дітей та права фізичної особи на сім'ю цей процес носить комплексний та взаємопов'язаний характер. Окремо наголосимо, що хоча СК України говорить про категорію «дитина» як про фізичну особу до досягнення нею повноліття, в окремих випадках фігурує поняття «повно-

літні дочка або син». Відповідно, особисті немайнові права батьків та дітей у певному розумінні можуть мати своє продовження і за зміни «соціальних ролей» між повнолітніми дітьми та їхніми батьками.

Висновки. У результаті проведеного дослідження можемо наголосити на таких принципових положеннях.

1. Особисті немайнові права батьків та дітей носять універсальний характер і з позицій публічно-правового регулювання належать до основних прав людини. В основу особистих немайнових прав батьків та дітей покладено одні й ті самі блага, спрямовані на забезпечення гідного існування людини, при цьому батьки та діти виступають як взаємодоповнюючі елементи цих суспільних відносин.

2. Особисті немайнові права у цілому та права батьків та дітей зокрема потрібно розглядати як суб'єктивні цивільні права. Ці права становлять певну *органічну сукупність* (групується навколо певних благ) та, відповідно, *здійснюються комплексно*. Вони належать одночасно кожному із членів сім'ї, тобто в ідеалі – матері, батьку та дитині (дітям), але у процесі їх здійснення має місце *множинність* учасників відносин.

3. Правовідносини батьків і дітей за суб'єктною ознакою значно відрізняються від подружнього правовідношення, водночас особисті немайнові права батьків та дітей органічно взаємопов'язані з особистим немайновим правом на сім'ю.

Право на сім'ю у його співвідношенні з особистими немайновими правами батьків та дітей, складається з таких взаємопов'язаних між собою рівнів: рівня *організаційних відносин*, рівня *інформаційних відносин*, рівня *захисних та представницьких* правовідносин між батьками та дітьми, які випливають зі здійснення права на сім'ю.

Відповідно, можемо запропонувати доповнення до диспозиції ч. 3 ст. 4 СК України, виклавши її у такий редакції:

«3. Кожна особа має право на проживання, виховання, спілкування та догляд у сім'ї, забезпечення здійснення її права на батьківство або материнство».

Література:

- Спасибо-Фатєєва І.В. З приводу концепції щодо модернізації Цивільного кодексу України (рекодифікації). URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/157375-z-privodu-kontseptsiyi-schodo-modernizatsiyi-tsivilnogo-kodeksu-ukrayini-rekodifikatsiyi>.
- Веберс Я.Р. Правосуб'єктність громадян в советском гражданском и семейном праве. Рига : Зинатне, 1976. 231 с.
- Дутко А.О. Загальна характеристика правовідносин батьків і дітей. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2015. № 827. С. 99–102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_827_17.
- Ворожейкин Е.М. Семейные правоотношения в СССР. Москва : Юрид. лит., 1972. 336 с.
- Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
- Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
- Гражданское право : учебник : в 4-х т. Т. I / отв. ред. Е.А. Суханов. Москва : Волтерс Клувер, 2004. 720 с.
- Онїшук О. Поняття та особливості батьківських прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/10/6.pdf>.

- Тріпільський Г.Я. Поняття немайнових правовідносин батьків і дітей. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. Вип. 29. С. 327–331. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2006_29_65. <http://www.apdp.in.ua/v29/65.pdf>.
- Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод от 4 ноября 1950 года. Документы и материалы. Москва, 1989. С. 159–173.
- Загальна декларація про геном людини та права людини від 11 листопада 1997 року. Права людини і професійні стандарти для юристів. Київ, 1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_575#Text.
- Абате Антонио М. Положение о браке в новом каноническом законодательстве. Москва : Паолин, 2000. 463 с.
- Вибрані рішення Європейського суду з прав людини (1993–2002 рр.). *Праці Львівської лабораторії людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва і місцевого самоврядування Академії правових наук України. Серія II. Коментарі прав та законодавства*. Вип. 3. Харків : Консум, 2003. 464 с.
- Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. Київ : Ін Юре, 2003. 532 с.
- Рясенцев В.А. Семейное право. Москва : Юрид. лит., 1971. 253 с.

Komisarenko V. The concept of personal non-property rights of parents and children in legislation and legal doctrine of Ukraine

Summary. The paper is dedicated to personal non-property rights of parents and children in legislation and legal doctrine of Ukraine. There is stressed, that personal non-property rights of parents and children have universal character and, in the point of the view of public and legal regulation, they are included into main rights of human. Rights and obligations of parents and children are one of the most significant among these rights. The same wells that are aimed to providing of dignified human existence are the basis for both personal non-property rights of parents and personal non-property rights of children; at the same time, parents and children are complementary elements of these social relations. Personal non-property rights in general as well as rights of parents and children in particular have been reviewed as subjective civil rights. These rights are specific organic population (they are grouped around of specific wells) and are carried out comprehensively. They belong to each member of the family at the same time, in ideally to the mother, father and child (children), but in the process of their implementation there is a plurality of participants in the relationship. There is difference according to subjective sign between legal relationship of parents and children and legal relationship of couple. At the same time, personal non-property rights of parents and children are related naturally with personal non-property right to family. In this case, right to family consists of such interconnected levels as: the first level is a level of organizational relationship; the second one is the level of informational relationship; and the third level is the level of protective and representative relationship between parents and children. The origin of all these levels is the implementation of right to family. Changes to the disposition of part 3 of art. 4 of the Family Code of Ukraine are proposed by author. In particular, there is proposed to include the statement on the rights of each person to living, upbringing, communication and family care, and providing her or his right to motherhood or fatherhood.

Key words: parents, child, personal non-property rights, upbringing, communication, right to family.